

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏԵՐԸ

ՌԱԶՄԻԿ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

Մարդկային պատմության և հասարակության վերաբերյալ գոյություն ունեն փիլիսոփայական տարբեր տեսություններ, որոնք միանգամայն հակադիր տեսանկյուններից են մեկնաբանում պատմության բնույթը, հասարակության շարժման, զարգացման օրինաչափությունները, հասարակական երևույթների միջև եղած պատճառական և ֆունկցիոնալ կապերը:

Առաջին անգամ գերմանացի փիլիսոփա Հերդերը նշեց պատմական օրինաչափության մասին միտքը՝ գտնելով, որ պատմությունը «մշակույթի օրինաչափ զարգացումն է»: Հեգելը, զարգացնելով այդ միտքը, առաջ քաշեց պատմական անհրաժեշտության գաղափարը՝ գտնելով, որ պատմությունը ընթանում է ոչ թե քառսային, անկազմակերպ, տարերային ձևով, այլ օրինաչափորեն, պատմական անհրաժեշտության ուժով: Նա առաջինը բացահայտեց պատմական գործընթացի դիալեկտիկան, պատմությունը քննարկեց որպես պարզ ձևերից բարդին անցնելու աստիճանական, օրինաչափ երևույթ: Հեգելը համաշխարհային պատմությունը մեկնաբանում էր որպես ոգու շարժման և զարգացման պատմություն, որտեղ պատմական ոգին, անցնելով երեք շրջաններով (Արևելք, Անտիկ աշխարհ, XIX դար), հասնում է գիտակցության և ինքնագիտակցության, դառնում է բացարձակ: Նա իր պատմափիլիսոփայական հայացքները շարադրել է «Պատմության փիլիսոփայություն» աշխատության մեջ, որտեղ պատմությունը դիտվում է որպես ժամանակի ընթացքում բացարձակ ոգու աստիճանական զարգացման պատմություն, որը շարժվում է դեպի որոշակի նպատակի՝ ազատության: Հեգելը գտնում էր, որ մեծ անհատների գիտակցական գործունեության մեջ արտահայտվում է պատմականորեն էականն ու անհրաժեշտը:

Անժխտելի է այն հանգամանքը, որ պատմության մեջ երկար ժամանակ իշխել է տարերայնությունը, պատմական, հասարակական կյանքն ընթացել է տարերային, անկազմակերպ շարժումից դեպի կարգավորված, գիտակցական շարժում: Մարդկությունը պատմական զարգացման գործընթացում աստիճանաբար ազատվում է տարերայնությունից, քանզի մարդը ձգտում է սանձա-հարել ինչպես բնության տարերային ուժերը, այնպես էլ հասարակության տա-

րեբային ուժերը՝ հանուն մարդկության հասարակական առաջընթացի:

Մարդը մշտապես փորձել է կատարելագործել պատմությունը, բանականացնել հասարակական կյանքը, այնտեղ ներդնել գիտակցական նպատակ, հասարակությունը տանել ճիշտ ուղիով, կույր անհրաժեշտության տեղ հաստատել կարգունանոն, քաոսի տեղ՝ ներդաշնակություն: Այդ գաղափարը իդեալի ձևով եկել է դեռևս Պլատոնից և դրսևորվում է նաև արդի պայմաններում: Պատմական իմացության բնագավառում չենք կարող շրջանցել մարքսիզմի տեսությունը, որի համաձայն՝ հասարակական կյանքն այլ բան չէ, եթե ոչ իրենց գիտակցական նպատակը հետապնդող մարդկանց պատմական գործունեության արդյունք: Կ. Մարքսը գտնում էր, որ հասարակության մեջ մարդն իրականացնում է իր սեփական գիտակցական նպատակը, որը, որպես կանոն, որոշում է նրա գործողությունների եղանակն ու բնույթը, որին նա ենթարկում է իր կամքը: Նպատակը, լինելով մտայինի ու իրականի միասնություն, հնարավորություն է տալիս հասկանալու մարդուն ոչ թե պատմական անհրաժեշտության ձեռքին խաղալիք, այլ որպես իր կյանքի ստեղծող ու տնօրինող, որպես պատմական շարժման հիմք ու էություն: Միլիոնավոր մարդկանց գիտակցական նպատակների, ցանկությունների, պահանջմունքների և շահերի համար մղվող գործունեության շնորհիվ է կերտվում մարդկային պատմությունը: Այս հարցը քննարկելիս պետք է նկատի ունենալ այն հանգամանքը, որ գիտակցական նպատակը, նպատակաուղղված գործունեությունը երբեմն հասարակության մեջ կարող են հանգեցնել բոլորովին անսպասելի արդյունքի: XVIII դարում Ֆրանսիական հեղափոխության նպատակն էր ստեղծել ազատության, արդարության, հավասարության վրա հիմնված բնական հասարակարգ, սակայն արդյունքում ստեղծվեց նոր միապետություն՝ Ն. Բոնապարտի կայսրությունը:

Բացի այդ, նպատակն անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նպատակն իրագործող միջոցի հետ ունեցած կապի մեջ, որովհետև երբ մարդն իր նպատակին հասնում է ոչ համապատասխան միջոցով, ապա դա հանգեցնում է բարոյական վարքի շեղումների: Հասարակական կյանքում, ինչպես առանձին մարդիկ, այնպես էլ մարդկային մեծ և փոքր խմբերը, հաճախ առաջնորդվում են «Նպատակն արդարացնում է միջոցները» հայտնի դրույթով, որն առաջադրել է Վերածննդի դարաշրջանի իտալացի նշանավոր փիլիսոփա Ն. Մաքիավելին: Հասարակության մեջ միշտ էլ եղել են և կլինեն մաքիավելական դիրքորոշում ունեցող որոշ մարդիկ, որոնք իրադրությունն ու այլ մարդկանց կարող են ծառայեցնել իրենց նպատակներին:

Ամերիկյան հոգեբանները հատուկ թեստերի միջոցով պարզել են, որ այդպիսի դիրքորոշում ունեցող մարդիկ հեշտությամբ խախտում կամ շրջանցում են բարոյական նորմերը, անարգել հասնում հաջողությունների, ավելի մեծ չափով իրագործում իրենց անձնական հավակնությունները:

Սոցիալական իմացության մեջ ինչպես մարդկանց գիտակցական նպատակների, այնպես էլ նրանց ցանկությունների, պահանջմունքների և շահերի վերլուծությունը շատ բարդ է, քանի որ դժվար է միլիոնավոր մարդկանց շահերի միասնության ու բախման բազմազանության մեջ օրենք ու օրինաչափություն գտնել: Մարդկային գործունեության բոլոր ձևերի հիմքում ընկած են մարդկանց նյութական և հոգևոր շահերն ու պահանջմունքները: Եթե մարդկային շահերն ու պահանջմունքները հանդես են գալիս որպես պատմության ներքին շարժիչ ուժեր, ապա մարդկանց բազմաբնույթ շահերի բախումից են ստեղծվում պատմությունը, հասարակական կյանքն ու հասարակական հարաբերությունները, իսկ հասարակական ու անհատական շահերի միասնությունը նպաստում է հասարակական առաջընթացին ու զարգացմանը: Կախված այն հանգամանքից, թե մարդն ինչպես է բավարարում իր պահանջմունքները, դրա համապատասխան՝ նրա վարքը կունենա բարոյական արժեքավորում: Ցանկացած հասարակարգում անազնիվ, զարտուղի, ստոր ճանապարհով իրականացվող արարքներն իրենց էությամբ հակասում են բարոյականության բարձրագույն սկզբունքներին և հակադրվում անհատի ու հասարակության շահերի օրգանական միասնությանը: Անձնական շահի գերադասումը հանգեցնում է անհատի ու հասարակության աղավաղման, շահերի բախման, կոնֆլիկտային իրավիճակների: Երբ մարդն առաջնորդվում է սոսկ իր անձնական շահերով, մտածում միայն սեփական երջանկության մասին, մոռանում կամ անտեսում է ուրիշի շահն ու բարիքը, ապա դա սողանք է բացում բարոյական կարգի զանազան շեղումների համար: Հասարակության մեջ մարդկանց միայն փոքրամասնությունն է հասկանում և առաջնորդվում փիլիսոփայական այն բարձր գաղափարով, որ բարիքը մարդկային անհրաժեշտ որակ է, բայց այն արժեքավոր է, եթե համակցվում է համընդհանուր բարօրության համար մղվող պայքարով:

Կանտն է նշել. «Գործի էությունը ոչ թե արարքների մեջ է, որը մենք տեսնում ենք, այլ այն ներքին սկզբունքների մեջ, որոնք մենք չենք տեսնում»¹:

¹ Кант Э. Соч., том 4, М., 1965, с. 244.

Հեգելը գտնում էր, որ գործելով մարդը պետք է մտածի իր արարքի արդյունքի մասին. «Ձեռքից դուրս պրծած քարը պատկանում է սատանային»²:

Պատմական զարգացման օրինաչափության գաղափարը մատերիալիստական աշխարհայացքի տեսանկյունից վերլուծեց Կ.Մարքսը, որը բացահայտեց հասարակական կյանքի օբյեկտիվ դիալեկտիկան, հասարակության շարժման, զարգացման, փոփոխության ներքին պատճառները, հասարակության նյութական և հոգևոր կողմերի միջև եղած դիալեկտիկական կապը: Մարքսը պնդում էր, որ հասարակության օրենքներն օբյեկտիվորեն գոյություն ունեն՝ անկախ մարդկանց կամքից, գիտակցությունից և ցանկություններից: Նա գտնում էր, որ պատմական դարաշրջանի բովանդակությունը պայմանավորված է ոչ թե մարդկանց ազատ կամքով, այլ ամենից առաջ՝ հասարակական կեցությամբ, հասարակության տնտեսական համակարգով, նյութական արտադրությամբ, արտադրության եղանակով, սեփականության ձևով և սեփականատիրական հարաբերություններով: Փիլիսոփայությունը կապելով հասարակական-քաղաքական կյանքի հետ՝ Մարքսը «Ֆոյերբախի մասին թեզիսներ»-ում գրում էր, որ մինչև այժմ փիլիսոփաները տարբեր կերպով բացատրել են աշխարհը, մինչդեռ խնդիրն այդ աշխարհի վերափոխման մեջ է:

Նա մշակեց վերափոխման հեղափոխական տեսությունը, դասակարգային պայքարի և սոցիալական հեղափոխության ճանապարհով մարդկության ազատագրության հումանիստական տեսությունը: Մարքսը դասակարգային պայքարը և սոցիալական հեղափոխությունը դիտում էր որպես պատմության հիմնական շարժիչ ուժեր, պատմության «լույսնորոգիչներ», որոնց միջոցով կատարվում է հասարակարգերի հաջորդափոխումը: Նա գտնում էր, որ արտադրողական ուժերն անընդհատ զարգանում և փոփոխվում են, դրանք հասարակական կյանքի առաջատար կողմերն են և արտահայտում են պատմական գործընթացի անընդհատությունը: Որպես կանոն՝ ամեն մի հասարակարգի զարգացման սկզբնական փուլում արտադրական հարաբերությունները համապատասխանում են արտադրողական ուժերին, սակայն ժամանակի ընթացքում դրանք սկսում են հետ մնալ արտադրողական ուժերի զարգացումից, որոշակի փուլում նույնիսկ դառնում են զարգացումն արգելակող գործոններ, որի պատճառով դրանց միջև առաջանում է հակասություն, որը

² Гегель, Соч., том 7, М.-Л., 1934, с. 140.

սրվելով հասցնում է տնտեսական ճգնաժամի, որին հետևում են քաղաքական, իրավական, բարոյական ճգնաժամը, հոգևոր անկումը:

Մարքսի տեսության հակառակորդները գտնում էին, որ նա փիլիսոփայության մեջ ոչ մի նոր միտք չի տվել, այլ մեխանիկորեն Ֆոյերբախի մատերիալիստական աշխարհայացքը միացրել է Հեգելի դիալեկտիկական տեսության հետ: Հասարակության զարգացման մարքսյան տեսությունը փիլիսոփաների մեծամասնությունը բնութագրում է որպես «միակողմանի տեսական դետերմինիզմ», որը, ելակետ վերցնելով տնտեսական հարաբերությունները, անտեսում է անհատին, մարդուն, սուբյեկտիվ գործոնի դերը պատմության մեջ, դրանով իսկ հեռանում հումանիզմից:

Պատմության փիլիսոփայական մեկնաբանության մեջ առանձին նշանակություն ունեցավ նեոկանտականության Բադենյան դպրոցի կողմից մշակված պատմական իմացության տեսությունը, որի ներկայացուցիչներն էին Վինդելբանդը և Ռիկկերտը: Վինդելբանդն արտահայտում էր այն տեսակետը, որ փիլիսոփայության առարկան ոչ թե իրականությունն է կամ իրականության առանձին բնագավառները, «այլ արժեքները, որոնք իրական չեն, գոյություն չունեն, բայց նշանակություն ունեն»³: Ռիկկերտը նույնպես գտնում էր, որ փիլիսոփայությունը պետք է ուսումնասիրությունը սկսի մշակութային արժեքներից, քանի որ պատմական զարգացումն արժեքների բյուրեղացման գործընթաց է. «Միայն պատմական նյութն ուսումնասիրելով՝ փիլիսոփայությունը կհասնի արժեքների աշխարհին»⁴: Ռիկկերտը միաժամանակ նշում է, որ փիլիսոփայությունը չի լուծվում պատմության մեջ, ընդհակառակը, այն պետք է ոչնչացնի մաքուր պատմականը, պատմությունից վերցնի այն, ինչ արժեքավոր է:

Ելնելով այն դրույթից, որ պատմական իրադրությունը եզակի, բացառիկ, անկրկնելի է՝ Ռիկկերտը եզրակացնում է, որ պատմության մեջ բացակայում են կրկնությունն ու կայունությունը, օրենքն ու օրինաչափությունը, որ պատմությունը շարադրում է միայն անհատական պատճառական կապերը, որոնք չեն ենթարկվում ընդհանրացման: Նա բացարձակացնում է եզակին, այն համադրում ընդհանուրին: Սակայն ցանկացած եզակի, անկրկնելի պատմական երևույթ, որքան էլ այն յուրահատուկ լինի, միևնույնն է, ենթարկվում է ընդհանուր օրենքի գործողությանը: Բացի այդ, ամեն մի պատմական

³ Виндельбанд В. Прелюди, М., 1998, с. 35.

⁴ Риккерт Г. О понятии философии, М., 1910, с. 41.

հասկացություն, որքան էլ այն սահմանափակ լինի իր ծավալով, բայց իր մեջ բովանդակում է ընդհանուրը: Ոչ ոք չի կասկածում սոցիալական, հասարակական, պատմական երևույթների եզակիության և անկրկնելիության հարցում, սակայն միակողմանի մոտեցում է, երբ պատմության գոյաբանական հատկանիշներ են համարվում միայն եզակին, անհատականը, անկրկնելին: Մյուս կողմից, եթե պատմական ճանաչողությունը քննարկում ենք միայն անհատական ձևով, ապա օրինաչափ հարց է ծագում, թե այդ դեպքում ինչպես կարող ենք բացատրել պատմական հասկացությունների կազմավորումը. չէ՞ որ հասկացությունն իր իմաստով ընդհանուր է, արտահայտում է երևույթների ընդհանուր հատկություններն ու հարաբերությունները: Անժխտելի է այն տեսակետը, որ, ինչպես գիտական իմացության, այնպես էլ պատմական իմացության խնդիրը եզակիի միջոցով ընդհանուրի ճանաչողությունն է: Ռիկկերտի կարծիքով պատմական իմացությունն առանձնացնում է այն ամենը, ինչը մեզ համար արժեք ունի: Միայն արժեքների շնորհիվ է հնարավոր դառնում պատմական դեպքերի գնահատության մեջ առանձնացնել էականը ոչ էականից. «Արժեքների օգնությամբ մենք նկատում ենք պատմական մի գործընթաց և հեռացնում, հետին պլան ենք մղում մեկ ուրիշը», - գրում է Ռիկկերտը⁵:

Անշուշտ, պատմության փիլիսոփայության վերլուծության, հասարակական կյանքի ճանաչողության բնագավառում չենք կարող անտեսել սոցիալական երևույթների գնահատման ու արժեքավորման կարևորությունը, քանի որ մարդ ոչ միայն ճանաչում է աշխարհը, այլև գնահատում, արժեքավորում աշխարհում կատարվող բոլոր երևույթները: Իմացության գործընթացում ճանաչողական և արժեքավորող կողմերը կապված են իրար հետ, լրացնում են միմյանց՝ ամբողջական դարձնելով աշխարհի գիտական պատկերը: Սոցիալական երևույթների արժեքավորումը որոշ մտածողներ դիտում են որպես անհատի ակտիվության դրսևորում, որովհետև ճանաչող սուբյեկտը սոցիալական հարաբերությունների պասիվ կրողը չէ, այլ ունի ընտրողական վերաբերմունք, սոցիալական երևույթներն արտացոլում է որոշակի գնահատման և արժեքավորման տեսանկյունից: Սոցիալական երևույթների գնահատման սուբյեկտիվությունից ելնելով՝ որոշ սոցիոլոգներ չեն ընդունում սոցիալական իրականության ոլորտում օբյեկտիվ ճշմարտության գոյությունը: Ամերիկյան սոցիոլոգ

⁵ Риккерт Г. Наука о культуре и наука о природе, СПб., 1911, с. 109.

Ջ. Ուիլլերի կարծիքով. «Սոցիալական տեսությունները ճշմարիտ չեն, եթե նույնիսկ համապատասխանում են փաստերին»⁶:

Այդ մասին Հեգելը նույնպես նշել է, որ սոցիալական ճշմարտությունը չի հանգում փաստականին, քանի որ ճշմարտությունը ոչ այնքան գոյաբանական, որքան իմացաբանական պայման է: Սոցիալական կյանքում ճշմարտությունը ոչ թե գիտելիքի համապատասխանությունն է փաստերին, այլ բանական իրականությանը: Սոցիալական փիլիսոփայությունը չի սահմանափակվում փաստերի օբյեկտիվ գրանցումներով, այլ այն ավելի խորն է գնում՝ ձգտելով վեր հանել սոցիալական երևույթների փոխազդեցության ներքին պատճառներն ու իմաստը: Առանց կյանքի իմաստի բացահայտման, որը մարդկային կեցության ոգին է, մարդը չի կարող բացահայտել և ճանաչել սոցիալական իրականության բարդ երևույթներն ու վեր հանել ներքին օրինաչափությունները:

Հ. Սպենսերը գտնում էր. «Ինչպես մարմնի ամեն մի օրգան մի աշխատանք է կատարում, այնպես էլ հասարակության ամեն մի խավ իր ֆունկցիան է իրականացնում»: Նա գտնում էր, որ մարմնի ներսում գլուխը կառավարում է, իսկ ոտքերը շարժվում են գլխին համապատասխան, հասարակության մեջ վերին խավը հրամայում է, ներքին խավը՝ ենթարկվում, կամ եթե երիկամները օրգանիզմը մաքրում են ավելորդ նյութերից, ուստիկանությունը հասարակությունն ազատում է անպետք մարդկանցից և այլն: Նրա սոցիալական էվոլյուցիայի տեսությունը մեխանիկական էր, միակողմանի և չէր բացատրում հասարակական երևույթների շարժման ներքին պատճառները: Պատահական չէ, որ այդ տեսությունը սուր քննադատության ենթարկվեց փիլիսոփաների և սոցիոլոգների կողմից:

Գ. Տարտը, Գ. Լեբոնը, Ֆ. Թեննիսը, Լ. Գումիլիվիչը, սոցիալական էվոլյուցիայի տեսությունը համարելով սահմանափակ, մերժեցին այն և զարգացրին սոցիալ-հոգեբանական տեսությունը, սոցիալական երևույթների ուսումնասիրության մեջ կարևորեցին անհատի հոգեբանական բարդ առանձնահատկությունները՝ գտնելով, որ սոցիալական յուրահատկությունը կապվում է ոչ թե կենսաբանական, այլ հոգեբանական գործոնի հետ: Սոցիալականը հանգեցնելով հոգեբանականին՝ այդ ուղղության տեսաբանները հոգեկանն ուսումնասիրում էին ֆիզիոլոգիական գործընթացների հետ կապված, հոգեկան երևույթների պատճառները տեսնում էին ֆիզիոլոգիականի գործունեության

⁶ Տե՛ս **Коршунов А., Мамонтов В.** Диалектика социального познания, М., 1988, с. 86:

մեջ: Հասկանալի է, որ ֆիզիոլոգիական մակարդակով հոգեկանի հետազոտությունը միակողմանի է, թերի, սահմանափակ: Սոցիալականի նկատմամբ հոգեբանական մոտեցումը հանգեցնում է պատմական գործընթացի հոգեբանականացման, բայց չի բացահայտում սոցիալական և հոգեբանական երևույթների միջև գոյություն ունեցող ներքին պատճառական կապերը:

Սոցիալ-հոգեբանական ուղղությանը բնորոշ է այն, որ անհատի հոգեբանությունը, սոցիալական ողջ իրականությունը ջանում է բացատրել կոլեկտիվ, հասարակական հոգեբանության առանձնահատկություններով: Ֆրանսիացի սոցիոլոգ Գ. Լեբոնը գտնում էր, որ պատմությունը լի է հատուկ իրադարձություններով, պատահականություններով, սակայն գոյություն ունեն պատմական ընթացքը կարգավորող անփոփոխ օրենքները, որոնք բխում են մասսաների հոգևոր նստվածքից. «Ժողովրդի կյանքը, նրա հիմնարկները, հավատալիքներն ու արվեստը միայն տեսանելի արդյունքներն են նրա անտեսանելի հոգու»⁷:

Սոցիալական իմացության և սոցիալական հոգեբանության բնագավառներում հեղաշրջում կատարեց ավստրիացի հոգեբան Զ. Ֆրոյդը, որը բացահայտեց հոգեկանի ուսումնասիրության նոր՝ հոգեվերլուծության տեսությունը: Համաձայն այդ տեսության՝ սոցիալական երևույթների մեկնաբանության բանալին պետք է փնտրել անհատի հոգևոր աշխարհի խորքերում, որտեղ փոխադարձաբար իրար են հաջորդում գիտակցականը, ենթագիտակցականը և անգիտակցականը: Նա գտնում էր, որ սոցիալական կեցության հիմքում ընկած են մարդկանց անգիտակցական, տարերային, առաջնային բնազդներն ու հակումները, որոնք առաջնորդվում են միայն բավարարման ցանկությամբ: Առանձին անհատը մշտապես ձգտում է իրականացնել «բավարարության սկզբունքի» իր ծրագիրը, իսկ Ես-ը միշտ ձգտում է ճնշել այդ ծրագիրը: Ես-ի ֆունկցիան հենց այն է, որ կարողանա բավարարության սկզբունքը փոխել իրականության սկզբունքով: Ֆրոյդի կարծիքով հասարակության զարգացումն ընթացել է բավարարման սկզբունքի սահմանափակման ուղղությամբ: Ուսումնասիրելով մարդու անգիտակցական աշխարհի միջուկը կազմող «առաջնային հակումները», հատկապես սեռական ձգտումը՝ Ֆրոյդը գտնում էր, որ այն ուղեկցում է մարդուն ողջ կյանքի ընթացքում՝ պատճառ հանդիսանալով անհատի և հասարակության միջև խոր հակասությունների: Սեռական բնազդի անբավարարությունը, սեքսուալ էներգիայի կուտակումը

⁷ Лебон Г. Психология народов и масс, СПб, 1896, с. 5.

կարող են հանգեցնել հակասոցիալական արարքների՝ բռնության, բռնաբարության, դաժանության, սպանության, վանդալիզմի, սադիզմի և այլ հանցավոր գործողությունների: Ֆրոյդի կարծիքով այդ բնազդները կարելի է խլացնել, մեղմել մշակույթի միջոցով, քանի որ մշակույթը պահանջում է հրաժարվել տարերային հակումներից, ագրեսիվ բնազդներից, որոնք սպառնում են կործանել քաղաքակրթությունն ու մշակույթը: Նա տվեց այն տեսակետը, որ մարդիկ մշակույթը ստեղծում են իրենց սեփական բնական բնույթից ազատվելու համար, որպես «արտաքին հարկադրանք»: Այս տեսակետից մշակույթի զարգացման խնդիրն է մարդկանց հաշտեցնել իրենց կրուաստների հետ: Ֆրոյդը ընդունում էր հոգեկանի սոցիալական պայմանավորվածության դրույթը՝ նշելով, որ մարդու հոգեկան կյանքը հոգեբանությունը միաժամանակ հասարակական հոգեբանություն է: Ուստի հոգեվերլուծությունը կարելի է տարածել նաև սոցիալական մշակույթների վրա: Քանի որ մշակույթը «մասսայական» է և ոչ թե անհատական, ապա առաջ է գալիս «մասսայական ներոգների» հարցը (Ես-ի կողմից ճնշված բնազդները չեն անհետանում, այլ անցնում են անգիտակցական աշխարհի և դառնում ներոգների պատճառ): Այս տեսակետից Ֆրոյդը սոցիալական հիվանդությունների բուժման միջոց էր համարում «սոցիալական ներոգների հոգեվերլուծությունը»: Նա մշակութային ստեղծագործությունները, հատկապես արվեստն ու կրոնը, դիտում էր որպես հոգեբուժության ձևեր, որպես «համամարդկային ներոգի» բուժման միջոցներ: Նրա կարծիքով կրոնական հավատալիքները պատրանքներ են, որոնք հնարավոր չէ ո՛չ ապացուցել, ո՛չ հերքել, սակայն դրանց միջոցով բավարարում են մարդկանց անգիտակցական հակումները:

Ֆրոյդի տեսությանը հակադրվում է նրա աշակերտը, շվեդ հոգեբան Կ. Յունգը, որի կարծիքով մարդկային բնազդները չունեն կենսաբանական, բնական բնույթ, այլ խորհրդանշական են, ձևական և միայն գիտակցության դաշտ թափանցելիս են բովանդակություն ստանում: Վերլուծելով կոլեկտիվ անգիտակցականի նախատիպերը՝ Յունգը նշում էր այն տեսակետը, որ եվրոպական քաղաքակրթության զարգացումը հանգեցնում է մշակութային ռացիոնալությանը, որն աստիճանաբար մարդկային հոգեկանից վտարում է նախատիպերի դրսևորման զանազան ձևերը՝ պատճառ դառնալով բազմաթիվ ներոգների: Նեոֆրոյդիստներն ավելի շատ ուշադրություն են դարձնում սոցիալական բնազդների վերլուծությանը և գտնում են, որ ներոգները պայմանավորված են մարդկանց սոցիալական պայմաններով (Թ. Ադլեր, Կ.Խորնի, Ռ. Ռեյխ): Նեոֆրոյդիստները բացահայտեցին մարդկանց որոշ շերտերին

ներհատուկ քաղքենիական ու սպառողական հոգեբանությունը, սոցիալական լճացումն (ինդիֆերենտիզմ) ու հարմարվողականությունը (կոնֆորմիզմ), սոցիալական պասիվությունն ու անտարբերությունը: Նեոֆրոյդիզմի հայեցակետում հոգեկանը թեև ունի սոցիալական պայմանավորվածություն, չնայած կրում է սոցիալականի ազդեցությունը, բայց հակազդեցություն չի թողնում սոցիալականի վրա: Նեոֆրոյդիզմի հայտնի տեսաբան է. Ֆրոյդի կարծիքով սոցիալական միջավայրը միայն բացասաբար է ազդում անհատի վրա: Սոցիալական միջավայրը ոչ միայն անկախ է մարդուց, այլև հակադիր է նրա պահանջներին, ձգտումներին և հակումներին, այդ պատճառով էլ իրականության հետ բախվելը հանգեցնում է մարդու բնական պահանջմունքների ճնշման, բնական էության խեղաթյուրման, իսկ մարդու հոգևոր ողջ էներգիան ծառայում է սոցիալական միջավայրի վնասակար ազդեցություններից պաշտպանվելու համար:

Սոցիալականի բացասական ներգործությունը բացարձակացվում է հատկապես էքզիստենցիալիզմի (կեցության փիլիսոփայություն) տեսության մեջ, որտեղ հասարակությունը դիտվում է որպես մարդուց անկախ, միանգամայն օտար, թշնամական ուժ, «անիսկական կեցություն», որի մեջ մարդը կորցնում է իր անհատականությունը, սուբյեկտիվությունը, ազատությունը և դառնում է «ոչինչ», այսինքն՝ անդեմ էակ: Հիմնվելով այն տեսակետի վրա, որ հասարակական կյանքը օտարված, անդեմ հարաբերությունների ոլորտ է՝ էքզիստենցիալիստները գտնում են, որ հասարակության ոլորտում կարևորը ոչ թե սոցիալական հաղորդակցումն է, այլ ռեֆլեքսային (գիտակցության) միջոցով սեփական կեցության մեջ խորանալը: Յասպերսը կարծում էր, որ սոցիալական հաղորդակցման ժամանակ մարդկանց միջև ձևավորվում են միայն արտաքին կապեր, քանի որ մարդ այդ դեպքում հանդես է գալիս որպես որևէ հանրության մի մաս (ընտանիքի, ազգի, պետության և այլն): Միայն էքզիստենցիալ հաղորդակցման ժամանակ է մարդը բացահայտում կեցության հետ ունեցած ներքին կապերը: Այս տեսակետից անհատի ու հասարակության, մարդու և աշխարհի փոխհարաբերության փիլիսոփայական մեկնաբանության մեջ իմացաբանական կարևոր նշանակություն ունի ֆենոմենոլոգիայի (ֆենոմեն նշանակում է երևույթ) ուղղությունը, որի հիմնադիրը գերմանացի փիլիսոփա Դ. Հուսերլն էր: Նրա կարծիքով պետք է հաղթահարել փիլիսոփայական այն աշխարհըմբռնումը, երբ աշխարհը մեկնաբանվում է որպես մարդուն օտար, խորթ և անիմաստ կեցություն: Հուսերլը գտնում էր, որ աշխարհը պետք է լինի ոչ թե ինքն իր համար կամ աշխարհը իր մեջ, այլ աշխարհը՝

մարդու, սուբյեկտի համար, որովհետև աշխարհի մասին վերացարկումներն առանց մարդու «ընդունակ չեն թափանցելու կենդանի մարդկային աշխարհը՝ որպես անհատական իմաստի և էության ձգտման մեջ»⁸: Նրա կարծիքով փիլիսոփայության մեջ առաջին պլան պետք է մղվի սուբյեկտը, սակայն ճշմարտությունը պետք է անկախ լինի ոչ միայն սուբյեկտից, այլև օբյեկտից, լինի «ինքնին» որպես բարձրագույն արժեք:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են մարդկային պատմության և հասարակության վերաբերյալ գոյություն ունեցող տարբեր տեսություններ, որոնք միանգամայն տարբեր տեսանկյուններից են մեկնաբանում պատմության բնույթը, հասարակության շարժման, զարգացման օրինաչափությունները կամ էլ հասարակական երևույթների միջև եղած պատճառական և ֆունկցիոնալ կապերը: Պատմական իմացության կամ սոցիալական բարդ իրականության վերլուծությունը ներկայացվում է մի քանի՝ մարքսիզմի, նեոկանտականության, արժևորման, սոցիալ-հոգեբանական, հոգեվերլուծության, էքզիստենցիալիզմի տեսական կոնցեպցիաների օգնությամբ՝ նշելով նրանց պոզիտիվ և թերի կողմերը:

Բանալի բաներ – մարդկային պատմություն, փիլիսոփայական տեսություն, շարժում, զարգացում, օրինաչափություն, գիտական ճանաչողություն, պատճառական և ֆունկցիոնալ կապեր:

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ АНАЛИЗА ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ИСТОРИИ И СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

РАЗМИК СААКЯН

В статье анализируются существующие теории человеческой истории и общества, интерпретирующие с разных углов зрения природу истории, закономерности движения и развития общества, причинные и функциональные связи между общественными явлениями. Анализ исторического познания или сложной социальной реальности проведен при помощи теоретических концепций марксизма, неокантианства, аксиологии, социальной психологии, психоанализа, экзистенциализма; отмечены их сильные и слабые стороны.

⁸ St'u Журнал "Философские науки", 1986, № 8, с. 140:

Ключевые слова – человеческая история, философская теория, движение, развитие, закономерность, научное познание, причинные и функциональные связи.

INVESTIGATION OF THEORETICAL CONCEPTS IN HUMAN HISTORY AND SOCIAL REALITY

RAZMIK SAHAKYAN

Sahagyan considers different theories of human history and sociology. These theories interpret the nature of history, social movement and progress regularities or the causal and functional associations that exist among social phenomena in a variety of ways. Sahagyan carries out his investigation of human history or complex reality of social life with the help of theoretical concepts of K. Marx, neo-kantianism, socio-psychological, psychoanalysis, and theoretical concepts of existentialism, referring to the positive and negative points of each.

Key words – human history, the theory of philosophy, movement, development, regularity, scientific recognition, ties of cause and function.